

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2019, 8 (2): 1411/1436

**Dış Ticarete Dikey Uzmanlaşma: Türkiye’de Endüstrilere Yönelik
Bazı Tespitler**

Vertical Specialization in Foreign Trade: Some Findings Concerning
Industries in Turkey

Reyhan ÖZEŞ ÖZGÜR

Dr, Ekonomist

PhD, Economist

e-mail: reyhanozes@yahoo.com

Orcid ID: 0000-0002-0842-0590

Mehmet ZANBAK

Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Asst. Prof., Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences

e-mail: mehmetzanbak@akdeniz.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-9838-9063

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 27.03.2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 23.06.2019
Yayın Tarihi / Published	: 29.06.2019
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: ÖZEŞ ÖZGÜR, R , ZANBAK, M . (2019). Dış Ticarete Dikey Uzmanlaşma: Türkiye’de Endüstrilere Yönelik Bazı Tespitler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (2), 1411-1436. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/44987/545451>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Dış Ticarete Dikey Uzmanlaşma: Türkiye’de Endüstrilere Yönelik Bazı Tespitler

Öz

Küresel ekonominin üretim ve dış ticaret yapısı 1980’li yıllar itibariyle kapsamlı bir dönüşüm sürecine girmiş, bu dönüşüm 2000’li yıllarda daha da hız kazanmıştır. Yaşanan süreç, üretim maliyetinin görece düşük olduğu ekonomilerin küresel sisteme entegre olması sonucunda, ülkeler arasında uzmanlaşma yapısının değişmesine ve genişleyen pazar ölçeğiyle hem rekabet baskısının hem de potansiyel getiri imkânlarının artmasına yol açmıştır. Türkiye gibi vasıfsız emeğin yoğun olduğu ve düşük katma değerli ürünlerde uzmanlaşan ülkeler gelişmiş ülke firmalarının oluşturduğu dikey uzmanlaşma yapılarına daha güçlü bir şekilde entegre olurken, küresel alıcıların alt tedarikçileri olarak dış pazarlara güçlü bir şekilde açılma fırsatı yakalamıştır. Bu çalışmada, Türkiye’nin 2005-2017 döneminde gerçekleştirdiği uluslararası ticareti dikkate alarak, toplam ve endüstriyel dikey uzmanlaşma eğilimi belirlenmeye çalışılmıştır. Bulgular, Türkiye’nin toplam dikey uzmanlaşma düzeyinde 2005 yılından 2017 yılına mütevazı bir artış olduğunu göstermektedir. Dikey uzmanlaşma payı en yüksek olan endüstrilerin, ithal girdi bağımlılığı da yüksek olan “Metal ve Metalden Eşya” ve “Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı” olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dikey Uzmanlaşma, Dış Ticaret, Endüstriyel Bağımlılık, İmalat Sanayi, İhracat.

Vertical Specialization in Foreign Trade: Some Findings Concerning Industries in Turkey

Abstract

The production and foreign trade structure of the global economy has entered into an extensive process of conversion since the 1980s and that conversion has accelerated even further in the 2000s. As the economies with a relatively lower production cost have integrated into the global system; the process has changed the specialization structure among countries and increased both competitive pressure and potential profit opportunities with expanding market scale. Countries like Turkey, where unskilled labor is intense and which are specialized in low-value-added products, are able to integrate more strongly into vertical specialization structures formed by companies in developed countries and they also have the opportunity to get into foreign markets more strongly as the sub-suppliers of global buyers. In this study, it was tried to determine the total and industrial vertical specialization tendency by considering the international trade carried out by Turkey in the period between 2005 and 2017. The findings show that there has been a modest increase in the total vertical specialization level of Turkey from 2005 to 2017. It was determined that industries with the highest margin of vertical specialization were “Metal and Metallic Goods” and “Coking Coal, Refined Petroleum Products and Nuclear Fuel Manufacturing”, which also have a higher imported input dependency.

Keywords: Vertical Specialization, Foreign Trade, Industrial Dependency, Manufacturing Industry, Export.

Giriş

Uluslararası ticaretin yapısındaki değişimler, dış ticaret teorisinin zamanla farklılaşmasına yol açmış ve küresel ekonomik sistemin gelişimi buna kaynak oluşturmuştur. Küreselleşmenin üretim süreçlerini uluslararası bir boyuta getirmesi, üretim aşamalarının bir ülkede sonlanmasından ziyade, her bir aşamanın farklı bir ülkede gerçekleştirildiği yapıya, yani dikey uzmanlaşmaya geçilmesine yol açmıştır. Firmalar, pazara uzaklık, teknolojik altyapı ve işgücü maliyeti gibi unsurları göz önüne alarak üretimin farklı her bir etabını farklı ülkelerde gerçekleştirmekte ve rekabet güçlerini arttırmayı tercih etmektedir (Saygılı vd., 2010: 34-129). Uluslararası ekonomik entegrasyon sürecinde ülkeler arasındaki birbirine bağımlı üretim zincirinin sağladığı avantajlar dikey uzmanlaşma konusunun önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye ekonomisinde, 2005-2017 döneminde dikey uzmanlaşma eğilimi incelenmektedir. Bu noktada; Türkiye’nin özellikle imalat sanayindeki üretim yapısı nasıldır? İthal girdi bağımlılığı var mıdır? İhraç ürünler üretebilmesi için ithal aramalı zorunluluğu hangi seviyededir? Endüstrilerin dikey uzmanlaşma değerleri hangi düzeydedir ve hangi endüstriler öne çıkmaktadır? Dikey uzmanlaşmanın sağladığı avantaj ve dezavantajlar nelerdir? Özellikle dış piyasalara yönelik hangi endüstrilerin bağımlılığı yüksektir? Olası bağımlılığın giderilmesi için neler yapılmalıdır? Çalışmada bu sorulara yanıtlar aranmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde dikey uzmanlaşmanın ayrıntılı tanımı ile sağladığı avantaj ve dezavantajlar verilmekte, devamında ise benzer ampirik çalışmalardan oluşan bir literatür taraması ortaya konulmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise ölçüm yöntemi ile Türkiye’deki imalat sanayindeki dikey uzmanlaşma bulgularına yer verilmektedir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular değerlendirilmekte ve dışa bağımlılığın giderilmesine yönelik öneriler sunulmaktadır.

1. Dikey Uzmanlaşma: Kavramsal Çerçeve, Ülkelere Sağladığı Avantajlar ve Dezavantajlar

Bir ülkede üretilmiş ve ihraç edilecek malların içerisindeki ithal girdi kullanımı şeklinde tanımlanan dikey uzmanlaşma, ülkelerin üretimde birbirine olan bağımlılık düzeylerini ortaya koymaktadır. Bir ekonomi ihraç ettiği mallarda ithal girdi kullanımına yöneliyorsa dikey uzmanlaşma gerçekleşmektedir. Dikey uzmanlaşmada ülkeler bir malı farklı bir ülkeden ithal ederek ticarete konu olan malın üretiminde girdi olarak kullanmakta ve en son aşamada elde ettiği nihai malı başka bir ülkeye ihraç etmektedir (Gökalp ve Akgün, 2010: 52; Hummels vd., 1998: 80-81). Ayrıca dikey

uzmanlaşmada, üretimin her aşamasında farklı bir ülke bulunmakta ve böylece ülkeler birbirine bağımlı olmaktadır. Bir başka ifadeyle dikey uzmanlaşmanın gerçekleşebilmesi için öncelikle bir ülkenin kullanacağı aramalı farklı bir ülkeden satın alması, daha sonra bu aramalı ticarete konu olan malın üretiminde kullanması ve son aşamada malı başka bir ülkeye ihraç etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ithal aramalı kullanılarak üretilen mamullerin ihracatı yapılamıyorsa, dikey uzmanlaşmadan bahsedilememektedir. Örneğin üç ülkeli bir dikey uzmanlaşma ticaretinde; öncelikle 1. ülke girdi olarak kullanılacak malları üretmekte ve sonrasında bunu 2. ülkeye satmaktadır. Devamında ise 2. ülke satın aldığı malları nihai malın üretimi için yurtiçi girdiler (emek-sermaye) ile birleştirmekte ve nihai malın bir bölümünü 3. ülkeye satmaktadır. Ancak ara malları ithalatı veya malın dışarıya ihracı durumu gerçekleşmezse 2. ülke için dikey uzmanlaşmadan bahsetmek de mümkün olmamaktadır. Faktör bileşimi ve beşeri sermayenin kalitesi dikey uzmanlaşma üzerinde etkiliyken, üretim mekânını; politik çevre ve makroekonomik istikrar belirleyebilmektedir. Bunun yanında karşılıklı uygulanan tarifeler, nihai malların yapısı, teknolojik imkânlar ile pazarda yer alabilme kabiliyeti dikey uzmanlaşmayı belirleyen diğer faktörler arasında yer almaktadır (Gökalp ve Akgün, 2010: 52).

Günümüzde üretimin ve bununla birlikte ticaretin küreselleşmesiyle birlikte nihai bir malın içerisindeki girdilerin spesifik olarak o ürünlerde veya ara mallarda uzmanlaşmış ülkelere ait olma durumu ortaya çıkmıştır. Böylece yatay uzmanlaşmanın aksine, her aramalı veya hizmet girdisinin en uygun maliyette ve kalitede sunulabilmesi mümkün hale gelmiştir. Ancak çok aşamalı gerçekleşen bu üretim süreci, daha ucuz ve kalitede olmasının yanında, her aşamasında, ülke ve şirket bağımlılığının giderek artmasıyla sonuçlanmaktadır (Gökalp, 2011). Yi (2005) mevcut gümrük tarifeleri altında ABD'li tüketiciler için en düşük maliyetli otomobillerin, ABD'de üretilmiş olan parçalar ve ara mallar kullanılarak Kanada'da üretildiğini tespit etmiştir. Benzer şekilde Kurtoğlu (2011) dikey uzmanlaşmayı ele aldığı çalışmada üretimi etkileyen temel faktörlere değinmiş ve bu konuda özellikle üretim etkinliğini ve işgücü maliyetini vurgulamıştır. Araştırmacı ana imalatçı için karşılaştırmalı üstünlüğün üretimin bütününde değil farklı aşamalarında geçerli olduğunu belirtmiş ve bununla birlikte karşılaştırmalı üstünlüğü küresel firmaların en yüksek verimliliğe en düşük maliyetle ulaşılabildikleri ortamda gerçekleştirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Uluslararası ticaretin temeli olarak kabul gören Ricardo'nun ortaya attığı Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre ülkeler kaynak israfını azaltmaya yönelik verimli üretim yapabildikleri ürünlerde uzmanlaşmalı, bu üretimden ortaya çıkan arz fazlası ile ihracat yapılmalı ve üretim yapılamayan ürünler ise ithal edilmelidir (Seyidoğlu, 2017). Böylece imalatçı açısından nihai çıktıda kullanılacak olan ara malların istenilen maliyette ve kalite standartlarında bulunması mümkün hale gelmektedir.

Bir ekonomide dikey uzmanlaşmanın varlığı için üç ön koşul gerçekleşmelidir: (1) Birden fazla ardışık aşaması olan mal üretimi, (2) üretim aşamalarının bazılarında iki veya daha fazla ülkenin yer alıyor olması, (3) en az bir aşamada bir defadan fazla ülke değişimi, yani, ithal edilen bu aramal ile üretilen malın ihracatı (Hummels vd., 1998; 81). Bunun yanında üretim aşamaları farklı ülkelerde gerçekleşse de satışın iç ve dış pazarda olması da dikey uzmanlaşmayı kendi içerisinde ayrıştırmaktadır. Örneğin Kurtoğlu (2011) küresel şirketlerin üretim ve satış süreçlerini incelediği çalışmasında, Alman Volkswagen’in Çin’de ürettiği araçların neredeyse tamamını iç pazarda (Almanya’da) sattığına değinmiştir. Bunun yanında aynı çalışmada imalatı farklı ülkelerde gerçekleştiren IKEA’nın ise yine farklı ülkelerde satış yapıyor olması ve dış pazara yönelmesi dikey uzmanlaşmanın bir diğer türü olarak belirtilmiştir.

1.1. Ülkeleri Dikey Uzmanlaşmaya Yönelten Faktörler ve Dikey Uzmanlaşmanın Sağladığı Avantajlar

Gelişmiş ve gelişmekte olan piyasaların teknoloji çağıyla birlikte her geçen gün daha fazla entegre hale gelmesi, üretimin ve ticaretin yapısında ciddi değişimlere yol açmıştır. Minimum maliyetle kar maksimizasyonunu hedefleyen firmalarda üretim süreçleri artık çok aşamalı ve bağımlılığı yüksek yapıdadır. Söz konusu süreçteki basamak sayısının ve karşılıklı etkileşimin artışıyla etkili olan temel faktörler ile ortaya çıkan avantajlar şu şekilde sıralanabilir:

i) Yurt dışından ucuz aramalı temini

- Emek yoğun üretim yapılan ekonomilerde (örneğin Çin) ücretlerin düşük olması (maliyet avantajı).
- Uygulanan gümrük tarifeleri ve ticaret anlaşmaları ile aramalı ithalatı için ödenen vergilerin düşmesi (vergi avantajı).
- Döviz kurlarının düşmesiyle birlikte diğer ülkelerdeki emek ve sermaye fiyatları ile vergi oranları gibi yükümlülüklerin yurt içine göre daha avantajlı konumda olması (üretim faktörü avantajı).
- İç pazardaki finansal ya da siyasal istikrarsızlığın oluşturduğu risklerden ve bunun oluşturduğu olası maliyetlerden kaçınma (istikrar avantajı).

ii) Kalite ve giridiye erişilebilirlik

- Üretimde ihtiyaç duyulan ara malların uygun fiyatta ve kalitede temin edilebiliyor olması (Örneğin bilgisayar imalatı yapan bir ticari kuruluşun Intel, Nvidia ve AMD gibi tedarikçilerin ürettiği ara mallara bağlı olması).

- Girdi arzında problem yaşamayan tedarikçilerden güvenilir ve sürekli şekilde ara mal temin etme imkânı.

iii) *Yurtiçi üretim imkânı yetersizliği ve maliyetler*

- Üretim için gerekli olan aramalarının yetersiz olması veya hiç olmaması.
- Gerekli olan ara mallarının üretimi konusunda yasal bir engel olmamasına karşın ilgili piyasadaki doğal tekellerin varlığı üretim için yatırım yapma maliyetlerinin ve risklerinin yurtdışından tedarik etmeye göre yüksek olmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu nedenle çoğu firma aramalarını yüksek maliyetle üretmek yerine daha düşük maliyetle dışarıdan temine yönelmektedir.
- İç ve dış talebe yönelik sunulan ikame mallardaki fiyat rekabeti baskısı.

iv) *Ülkeler ve firmalar arası ilişkiler ile yurt dışı kredi avantajı*

- Aramalı tedarik zincirine stratejik ortaklar vasıtasıyla kolay erişim.
- Uluslararası ölçekli finansal kuruluşlardan sağlanabilen düşük maliyetli krediler.
- Firmalar arası ilişkiler sonucunda ortaya çıkan vadeli ödeme imkânı.

v) *Rekabet baskısı*

İthal girdi kullanımı, pazar payı ve satış kaygılarını göz önüne alarak birçok nihai malda zorunlu hale gelirken, stratejik önem arz eden bir yapıya da sahip olabilmektedir. Çünkü artık üretim aşamaları teknolojinin de katkısıyla çok daha şeffaf hale gelmiş ve tüketici ile üretici arasındaki asimetric bilgi düzeyi, dikey uzmanlaşmalı üretim modelinin yaygın olmadığı yıllara göre hayli azalmıştır. Yani tüketici satın aldığı nihai mal içerisindeki girdilerin dahi kalite düzeyini bilebilir duruma gelmiştir. Dolayısıyla rasyonel bir tüketicinin ithal girdi kullanılmış bile olsa kendi çıkarına en uygun ürüne yönelmesi olağandır. Bu sebeple özellikle ikamesi olan ve lüks mallar üreten ülkelerin/firmaların, endüstriyel pazar paylarını arttırabilmek ve rekabetçi olabilmek adına, ithal girdi ağırlıklı dikey uzmanlaşmalı üretim modeli üzerinde yoğunlaşması beklenebilir. Bu durumda ise bu firmalar uluslararası arenadaki rekabete ayak uydurmak durumunda kalacak ve bunu avantaja çevirme imkânına ulaşabilecektir.

1.2. Üretimde Dikey Uzmanlaşmanın Yarattığı Sorunlar

Dikey uzmanlaşma firmalar ve dolayısıyla ülkeler için avantajlar yarattığı gibi söz konusu ekonomilerin aleyhine işleyen durumlar da ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin yüksek cari açık, yerli üretim ağlarının yetersizliği ve istihdam sorunu ile üretimde dışa bağımlılık dikey

uzmanlaşma üretim modelini benimseyen ekonomilerin karşı karşıya kaldığı sorunlar arasında belirtilebilir.

i) Cari açık sorunu

Katma değeri yüksek olmayan malların imalatını ve ihracatını yapan ülkelerde, yüksek ithal girdi kullanımı dış ticaret açığıyla beraber cari açık sorunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü dış ticaret hacmi artmasına karşın yapılan ihracat ile -katma değer düzeyi düşük olmasından dolayı- ara mal ithalatı belirli bir dönem sonra karşılanamaz düzeye gelebilmektedir (Ersungur vd., 20112: 1).

ii) Yerli üreticilerin dışlanması ve istihdam sorunu

Yurt dışından ucuz ara mal temininin yaygınlaşması ile firmaların yerli girdiler ile üretmiş olduğu nispeten daha yüksek maliyetli ve dolayısıyla daha yüksek fiyatlı mallara olan talep düşecektir. Talebin düşmesi, arz miktarındaki düşüşü beraberinde getirecek ve ardından yerli firmalar üretimden çekilmek durumunda kalacaktır. Ayrıca istihdamdaki gerileme, doğal tekel konumundan firmalarla rekabet edemeyip, üretimini sonlandıran yerli firmalarda görülmesi olası bir diğer önemli sorun olarak kendini gösterecektir. Buna karşın ithal girdi kullanımının yaygın olduğu endüstrilerin kaynak aktarımı dolayısıyla ithalat yaptıkları ülkelerdeki üretim ve istihdam artacak, gelinen noktada karşı ülkenin üretkenliği bundan olumlu etkilenecektir.

iii) Üretimde bağımlılık ve iç piyasada meydana gelebilecek olan makroekonomik dalgalanmalar

Firmalar kar maksimizasyonu hedefleri doğrultusunda üretim yapısını bütünüyle dışa bağımlı hale getirebilir veya ithal girdi kullanım oranını gittikçe daha da yükseltebilir. Çünkü firma ölçeğiyle de yakından ilişkili olmak üzere katma değeri yüksek girdi üretimi için gerekli olan AR-GE harcamaları, ithal etmeye göre çok daha maliyetli ve zaman alan bir yöntem haline gelebilmektedir. Ayrıca bu yöntemle üretim yapan firmaların harcamalarının büyük bölümünü makine-teçhizat, araç-gereç, yazılım-lisans ithalatı gibi kalemler oluşturacağından, iç piyasadaki döviz miktarı azalma eğilimine girecek, uzun vadede ise bu durum kur artışıyla sonuçlanabilecektir. Bu durum ise ihracatçı firmalar için bir avantaj yaratsa da, ithalat hacmi yüksek olan firmaların aleyhine gelişecektir.

2. Literatür Özeti

Dikey uzmanlaşma kaynaklı ticaretin artması hem ulusal yazında hem de uluslararası yazında bu konunun detaylı bir şekilde ele alınmasına ve değerlendirilmesine yol açmıştır. Dikey uzmanlaşmayı konu eden uluslararası çalışmaların çoğu Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Doğu Asya ve Çin ülkelerinin yaptığı ticaret üzerine odaklanmıştır. Bunun yanı

sıra ulusal literatürde Türkiye'nin de söz konusu ülkelerle dikey uzmanlaşma çerçevesinde dış ticaretinin değerlendirildiği çalışmalar da mevcuttur¹.

Bu noktada uluslararası literatürde yer alan ve Türkiye harici ülkeleri analiz eden çalışmaların bir kısmı Lopes ve Santos (2016); Sotomayor (2016); Han ve Lee (2012); Clark (2010); Miroudot ve Ragoussis (2009); Amador ve Cabral (2008); Dean, Fung ve Wang (2007); Martin ve Orts (2001); Hummels vd. (1998); Hummels vd. (2001) ve Özçelik'ten (2016) oluşmaktadır. Girdi-çıkıtı tablolarının ağırlıklı olarak kullanıldığı çalışmalarda dış ticaret verilerinden ve endekslerden de yararlanılmıştır.

Portekiz ekonomisinde 'kauçuk ve plastik ürünler' sektöründeki² dikey uzmanlaşmanın 1995-2011 dönemi için değerlendirildiği çalışmalardan biri Lopes ve Santos'a (2016) aittir. Çalışmada Portekiz'in Avrupa Birliği (AB) partnerleri kuzeyde ve güneyde yer alan ülkeler olmak üzere iki grupta değerlendirilmiş ve elde edilen bulgularda kauçuk ve plastik ürünler sektöründeki doğrudan ve toplam dikey uzmanlaşma payının 1995'den 2008'e önemli oranda bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Meksika'da imalat sanayindeki dikey uzmanlaşmayı 1994-2014 dönemi için değerlendiren bir diğer araştırmacı Sotomayor'dur (2016). Meksika serbest ticaret bölgelerinin kapsandığı araştırma sonucunda 2002-2003 ve 2009-2010 yılları hariç Meksika ile Kanada arasındaki çift taraflı ticarete dikey uzmanlaşma payının, özellikle otomotiv sanayinde, genelde artış gösterdiği saptanmıştır. Çin ve Kore arasındaki toplam ticaretin ne kadarının dikey endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiğini analiz eden Han ve Lee (2012) ise 1990 yılından itibaren iki ülke arasındaki toplam ticaretin %50'sinin dikey endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiğini saptamıştır. Fakat özellikle kimya sanayinde 2000'li yıllardan itibaren yatay endüstri-içi ticaret artarken dikey endüstri-içi ticaretin azaldığı tespit edilmiştir.

Diğer yandan Clark (2010) tobit modelini; Miroudot ve Ragoussis (2009) ve Dean, Fung ve Wang (2007) girdi-çıkıtı tablolarını kullanarak dikey uzmanlaşmanın dış ticarete etkisini değerlendirmişlerdir. Amerika ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticarete dikey uzmanlaşmanın belirleyenlerini analiz eden Clark (2010), Amerika'nın gelişmiş ülkeler ile yaptığı ticarete işgücü kalitesinin dikey uzmanlaşmanın belirleyeni olduğunu; gelişmekte olan ülkelerin ise düşük işgücü kalitesi nedeniyle dezavantajlı durumda olduğunu saptamıştır. Dikey uzmanlaşma paylarının, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkeleri için değerlendirildiği Miroudot ve Ragoussis'e (2009) ait çalışmada, 1995-2005

¹ Konuyla ilişkili ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmaların bir kısmı EK.1'de özetlenmiştir.

² Bu kavram bazı çalışmalarda sektör, bazılarında endüstri şeklinde ele alınmıştır. Türkiye'deki dikey uzmanlaşmanın incelendiği bu çalışmada ise sektör yerine endüstri kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

döneminde, dikey uzmanlaşma oranının küçük ölçekli ekonomilerde daha fazla olduğu ve söz konusu dönem sonunda %20 civarında artış gösterdiği tespit edilmiştir. Çin ticaretinde dikey uzmanlaşma payını 1997-2002 dönemi ve 124 sektör için değerlendiren Dean, Fung ve Wang (2007), söz konusu payın 1997 yılında %29 iken 2002 yılı itibariyle yaklaşık %36’ya yükseldiğini tespit etmiştir. Çalışmada dikey uzmanlaşmanın en fazla artış gösterdiği sektörler ise plastik ürünler, çelik sanayi, haberleşme malzemeleri, endüstriyel makine ve metal ürünleri ve bilgisayar sektörleridir. Bunun yanında 79 ülke ve 121 farklı imalat ürünü için 1967-2005 dönemi dikey uzmanlaşma paylarının değerlendirildiği Amador ve Cabral’e (2008) ait bir çalışmada ise Kuzey Amerika’da 80’li yılların ortalarından itibaren dikey uzmanlaşmanın öneminin azaldığı, son 20 yılda ileri teknoloji içeren mallarda ve sektörlerde dikey uzmanlaşma faaliyetlerinin artış gösterdiği tespit edilirken; yeni sanayileşen Doğu Asya ülkelerinde de dikey uzmanlaşma paylarında önemli bir artış saptanmıştır. Dikey endüstri içi ticaretin payını, 1988-1992 döneminde, İspanya ve birkaç OECD ülkesi için değerlendiren Martin ve Orts (2001) İspanya’nın, kuzey bölgede bulunan OECD ülkelerine düşük kalite mallar ihraç ettiği, güneyde yer alan bölgelere ise yüksek kalite mallar ihraç ettiğini ileri sürmüştür.

Girdi-çıkıtı tablolarından yararlanarak OECD ve G-7 ülkelerindeki dış ticaret yapısını inceleyen diğer önemli çalışmalar ise Hummels vd. (1998), Hummels vd.(2001) ve Özçelik’e (2016) aittir. Söz konusu çalışmaların ilkinde, OECD ülkeleri arasında daha küçük olan ülkelerin daha büyük ülkelere göre dikey uzmanlaşma oranının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı doğrultuda Hummels vd.’ne ait (2001), OECD ve G-7 ülkeleri ticaretindeki dikey uzmanlaşma payının 1968-1995 dönemi için değerlendirildiği çalışmada da daha küçük OECD ülkelerinde dikey uzmanlaşma payının daha yüksek olduğu ve dikey uzmanlaşma payının en fazla artış gösterdiği sektörlerin kimyasal maddeler ve makineler olduğu tespit edilmiştir. Çin ihracatında dikey uzmanlaşma payını değerlendiren Özçelik (2016) ise 2011 yılında söz konusu payı % 22,3 olarak saptamış ve Çin’in ihracat içeriğinde ithal girdi payı en yüksek olan ürünlerin ileri teknoloji içeren ürünler olduğunu ileri sürmüştür.

Türkiye’de dikey uzmanlaşma payını değerlendiren çalışmaların bazıları ise, Dağıstan (2017); Gündoğdu (2015); Balçılar vd. (2014); İnançlı (2011); Aydın vd. (2010); Saygılı vd. (2010); Gökalp ve Akgün (2010); Yükseler ve Türkan (2008); Şimşek (2005); Şenoğlu’na (2003) aittir. Bu çalışmaların çoğunluğunda girdi-çıkıtı tabloları ve dış ticaret verilerinden yararlanılmıştır. Sadece Balçılar vd. ile Aydın vd.’ne ait çalışmada sırasıyla ARDL sınır testi yaklaşımı ve panel veri analizi kullanılmıştır.

Bu çalışmalardan Dağıstan (2017), 61 ülke ve 34 sektör için, farklı özelliklere sahip bir referans ülke grubu oluşturarak yaptığı analizde Türkiye’nin 1995

yılında %8,94 olan dikey uzmanlaşma payının 2011 yılı itibariyle %25,73'e yükseldiğini tespit ederken; Gündoğdu (2015), yine aynı 1995-2011 dönemi boyunca Türkiye'nin dikey uzmanlaşma düzeyinin yükseldiğini ve özellikle bu artışın yüksek teknoloji ürünlerinde meydana geldiğini ileri sürmüştür. İhracatta dikey uzmanlaşma seviyesini 1995-2012 dönemi için değerlendiren Balçılar vd.'ye (2014) göre Türkiye'nin ihracatında yüksek oranda ithal girdi kullandığı ve söz konusu dönemde özellikle petrol gibi yoğun enerji girdisi kullanan temel ihracat sektörlerinde ihracatın ithal içeriğinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de üretim yapan otomotiv sektörü ihracatının 1998 sonrası dikey uzmanlaşma düzeyini araştıran İnançlı'ya (2011) göre ise 1998 yılından 2002 yılına 3 kattan fazla artış gösteren dikey uzmanlaşma payındaki yükselme 2007 yılına kadar devam etmiştir. 2008 yılında gerileyen bağımlılık düzeyinin 2009 ve 2010 yıllarında durağan bir seyir izlediği saptanmıştır.

Türkiye odaklı dikey anlamda üretimde uzmanlaşma yapısını karşılaştırmalı üstünlük endeksinden yararlanarak değerlendiren iki çalışma Aydın vd. (2010) ile Saygılı vd.'ye (2010) aittir. Bu çalışmalardan ilkinde, dikey anlamda üretimde uzmanlaşma yapısı sekiz gelişmekte olan ve sekiz gelişmiş ülke arasında 1990'lardan 2000'lere kadar analiz edilmiş ve söz konusu dönemde Türkiye'nin ana metal ve ulaştırma araçları sektörleri nihai mallarındaki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksinin hızlı bir şekilde arttığı saptanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında ise Türkiye'nin en yüksek aramalı ithalat-ihracat oranına sahip olduğu görülmüştür. Saygılı vd. (2010) ise 1980'lerden 2000'lere gelişmekte olan ülkelerin ara mallarında net ithalatçı konumunun değişmediğini ancak 1990'lardan 2000'lere bazı nihai ürünlerde net ihracatçı konumuna geldiklerini tespit ederken; Türkiye'nin imalat sanayi ara ve nihai mallarında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını saptamıştır.

Yine Türkiye'de dikey uzmanlaşma düzeyini ve gelişimini alt sektörler itibariyle inceleyen Gökalp ve Akgün (2010), 1973-2002 döneminde genel olarak dikey uzmanlaşma düzeyinin arttığını fakat sadece 1977-1980 yılları arasında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle dikey uzmanlaşma payında bir azalma meydana geldiğini belirtmiştir. 1997-2007 dönemi için ithalat ile ihracatın toplam arz içindeki paylarını hesaplayan Yükseler ve Türkan (2008), 2001 sonrası dönemde ithalatın toplam arz oranındaki artışın ihracatın toplam arz oranındaki artıştan daha hızlı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca imalat sanayinde ve alt sektörlerinde üretimin ithalata bağımlılığında artış saptanmıştır. Şimşek (2005) ve Şenoğlu (2003) ise Türkiye'nin diğer ülkelerle veya imalat sanayinde endüstri içi ticaretini değerlendirmiştir. 1992-2003 döneminde, Türkiye'nin Dünya ve OECD ile çok yönlü ve OECD ülkeleriyle iki yönlü endüstri-içi ticaretini hesaplayan Şimşek (2005), tüm ölçümlerde Türkiye'nin ticareti içinde endüstri-içi ticaretin payının yıllar itibariyle artış gösterdiğini fakat bu ticarete düşük kalite dikey endüstri-içi ticaretin egemen olduğunu tespit etmiştir. Grubel

Lloyd endeksinin yanında Balassa endeksini de kullanan Şenoğlu (2003) ise Türk imalat sanayinde 1989-2001 döneminde endüstri-içi ticaretin arttığını ve söz konusu endüstri-içi ticaretin önemli bir kısmının dikey endüstri-içi ticaretten oluştuğunu saptamıştır.

3. Ampirik Analiz

Bu başlık altında dikey uzmanlaşma ölçüm yöntemi ile bu ölçümde kullanılan veri seti tanıtılmakta, devamında ise Türkiye ölçeğinde yapılan ölçümün bulgularına yer verilmektedir.

3.1. Veri Seti ve Dikey Uzmanlaşma Ölçüm Yöntemi

Dikey uzmanlaşma kaynaklı ticareti ölçen çalışmaların çoğunda girdi-çıkıtı tabloları ile dış ticaret verilerinden yararlanılırken; üç ülkeli bir modelde, ikinci ülke için dikey uzmanlaşmanın seviyesi aşağıdaki eşitlikler kullanılarak hesaplanmaktadır (Hummels vd., 2001: 80-81).

$$VS_{ki} = \left(\frac{\text{ithal aramalı miktarı}}{\text{gayri safi çıktı}} \right) \times \text{ihracat} \quad (1)$$

Eşitlik (1)’de yer alan VS ihracatın ithal girdi içeren kısmını (dikey uzmanlaşma payını) göstermekte, k ülkeyi i sektör ya da malı ifade etmektedir. İkinci ülkenin ihracat yapmadığı veya ithal girdi kullanmadığı durumda VS sıfır olmaktadır. Toplam VS, her bir sektör için VS’lerin toplanması ile elde edilmekteyken, k ülkesi için dikey uzmanlaşma payı aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanmaktadır³.

$$VSS = \frac{VS_k}{X_k} = \frac{\sum_j VS_{ki}}{\sum_i X_{ki}} \quad (2)$$

Bu çalışmada da, dikey uzmanlaşmanın ölçümünde Hummels vd’nin (2001) eşitlik (2)’de ifade edilen hesaplama yönteminden (VSS) yararlanılmaktadır. Çalışmada kullanılan 2005-2017 dönemine ait veri seti Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) dış ticaret istatistiklerinden elde edilmiştir. Aynı yıllardaki nominal sektörel ithalat ve ihracat için, TÜİK 2 basamaklı Harmonize Sistem (HS) verisi kullanılmıştır. Birinci aşamada Avrupa Topluluğu Ekonomik Faaliyetlerin İstatistik Sınıflaması (NACE) kodlarıyla tanımlanan tüm verilerin sektörel sınıflandırması arasında uyum sağlanmış ve tüm yıllara ait veriler 20 sektörde (endüstride⁴) toplulaştırılmıştır (bu toplulaştırma işleminde TÜİK (2018a) cetvelinden yararlanılmıştır). İkinci aşamada ise, 2002 NACE sınıflaması ile HS arasında bir uyum sağlanmıştır.

³ X: ihracat; VSS: dikey uzmanlaşma payı

⁴ Bu noktadan sonra “sektör” yerine “endüstri” kavramı kullanılacaktır.

3.2. Türkiye’de Dikey Uzmanlaşma ve Endüstriyel Bulgular

Türkiye ekonomisini inceleyen çalışmaların bazılarında yerli aramalı kullanarak üretim zincirinin oluşturulması gerektiği savunulurken, bazılarında ise maliyet ve kalite avantajları gerekçe gösterilerek ithal girdi kullanımına sıcak bakılmaktadır. Örneğin Tok vd. (2017), ekonomilerin yerel girdi kullanarak görece avantajlı olduğu mal üretimine yönelmesinin ve bu alanlarda uzmanlaşmasının olumlu sonuçlar doğuracağını, ithal girdi kullanımının bir zorunluluk olmadığını ve hatta stratejik ürünlerde risk unsuru olduğunu vurgulamaktadır. Buna karşın Ersungur vd. (2011) Türkiye’de mevcut ekonomik yapıda yapılan ihraç malların üretiminde yerel ara malların yetersizliğini ön plana çıkarmış, günümüz şartlarında ithalat bağımlılığının kaçınılmaz olduğuna değinmiş ve bunun sonucunda ihracatta meydana gelen artışların ithalata yansımalarını belirtmiştir. Bir başka ifadeyle ihracat artışı ile yaratılan katma değer, yeni yatırımlar yerine aramalı ithalatı artışı ile sonuçlanmakta ve bu durum da dış açık üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Sonuç olarak bir taraftan dış ticaret açığında artış yaşanırken, diğer taraftan ihracat artışı başka ülkelerin üretim ve istihdam sürecine yansımaktadır.

Türkiye ekonomisinin 1980’li yıllarda küresel ekonomiye uyum sağlamasıyla birlikte ihracat ve üretim hacmi önemli değişim göstermiştir. Örneğin 1990’lı yıllarda %3,5 olan yıllık büyüme hızı 2002-2008 döneminde %6 düzeyine ulaşmış, aynı tarihlerde yıllık ihracat artışı miktar bazında %8,4’ten %12,7’ye, dolar bazında ise %9,1’den %22,8’e çıkmıştır. Ancak bu süreç ithalat hacminin de daha yüksek oranda artmasını beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda, 1994-2008 döneminde aramalı ithalatı sanayi üretimine oranla 2,5 kat daha hızlı artış sergilemiştir (Saygılı vd. 2010). Yani ithal girdi kullanımının yoğun olduğu dönemlerde ihracat hacmini arttırmanın daha kolay olduğu görülmektedir. Uras (2013) da OECD kaynaklarına dayanarak ele aldığı çalışmasında Türkiye’nin 100\$ ihracat geliri için 141\$ ithalat yaptığını değinmiştir. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde Türkiye’den yapılan 100\$’lık ihracatın sadece 41,5\$’lık kısmı yerli katma değerden oluşmakta, 58,5\$’lık kısmını ise ithal katma değer girdisi teşkil etmektedir. Bu durum ise Türkiye’nin ihracatı arttıkça ithalatının da daha hızlı artacağını göstermektedir. Türkiye ekonomisinin kırılgan olmasının nedenlerinden biri olarak gösterilebilecek bu bağımlılık, olası döviz kuru dalgalanmalarından daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır.

Bu gerçekleştirmelerin ardından Türkiye’de dikey uzmanlaşma düzeyini ölçmek için TÜİK (2018b) verileriyle yapılan hesaplamalar ve dikey uzmanlaşma düzeyinin 2005-2017 döneminde yıllar itibariyle izlediği seyir Tablo 1’de verilmektedir. Toplam dikey uzmanlaşma değerlerine bakıldığında, 2005’ten 2017 yılına kadar geçen süre zarfında dalgalı bir grafik yakalanmış görülse de, 2017 yılına gelindiğinde nihai olarak bir artış

Dış Ticarete Dikey Uzmanlaşma: Türkiye’de Endüstrilere Yönelik Bazı Tespitler
(Vertical Specialization In Turkey’s Foreign Trade: Some Findings Towards Industries In Turkey)

görülmektedir. Analizin dönemi başında %22 olan toplam dikey uzmanlaşma payı, 2017 yılına gelindiğinde % 25 düzeyine ulaşmıştır. Diğer yandan 2005 yılından 2009 yılına kadar olan süreçte bu payda bir artış görülmesine karşın, özellikle 2009 ve 2010 yıllarındaki azalış dikkat çekicidir. Bu noktada 2010 yılı itibariyle %20’ye gerileyen toplam dikey uzmanlaşma payının 2011 yılında % 27 oranına yükseldiği de görülmektedir.

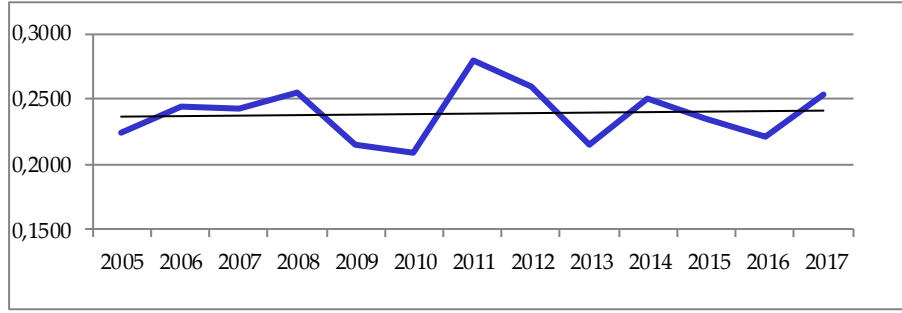
Tablo 1. Türkiye’de Endüstrilere Göre ve Toplam Dikey Uzmanlaşma Payları (2005-2017)

ENDÜSTRİLER	DİKEY UZMANLAŞMA KATSAYILARI												
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1 Tarım	0,0027	0,0024	0,0040	0,0061	0,0049	0,0055	0,0077	0,0061	0,0057	0,0067	0,0064	0,0061	0,0080
Balıkçılık, balık üretme ve yetiştirme													
2 çiftliklerinin işletilmesi ve balıkçılıkla ilgili hizmetler	0,0001	0,0002	0,0001	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0003	0,0002	0,0003
3 Gıda	0,0035	0,0036	0,0034	0,0046	0,0041	0,0038	0,0048	0,0054	0,0054	0,0058	0,0057	0,0058	0,0060
4 Tütün ürünleri imalatı	0,0005	0,0005	0,0004	0,0005	0,0006	0,0005	0,0005	0,0006	0,0005	0,0006	0,0006	0,0007	0,0006
5 Tekstil ürünleri imalatı	0,0099	0,0096	0,0103	0,0081	0,0083	0,0101	0,0106	0,0085	0,0083	0,0088	0,0080	0,0080	0,0095
6 Giyim	0,0037	0,0041	0,0043	0,0046	0,0049	0,0055	0,0061	0,0046	0,0050	0,0052	0,0051	0,0048	0,0046
Derinin tabaklanması, işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı	0,0023	0,0026	0,0024	0,0022	0,0019	0,0020	0,0025	0,0023	0,0023	0,0022	0,0018	0,0015	0,0015
Ağaç ve mantar ürünleri imalatı													
8 (mobilya hariç); hasır ve buna benzer, örülerek yapılan maddelerin imalatı	0,0016	0,0017	0,0017	0,0015	0,0012	0,0014	0,0017	0,0019	0,0017	0,0016	0,0018	0,0015	0,0013
9 Kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı	0,0041	0,0043	0,0043	0,0040	0,0040	0,0044	0,0044	0,0039	0,0039	0,0041	0,0040	0,0040	0,0044
Basım ve yayım; plak, kaset vb. kayıtlı medyanın çoğaltılması	0,0003	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002	0,0002
11 Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı	0,0439	0,0539	0,0517	0,0649	0,0480	0,0516	0,0669	0,0705	0,0604	0,0604	0,0456	0,0329	0,0454
12 Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	0,0209	0,0206	0,0195	0,0201	0,0201	0,0197	0,0216	0,0190	0,0185	0,0201	0,0192	0,0185	0,0211
13 Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	0,0139	0,0154	0,0156	0,0151	0,0132	0,0156	0,0191	0,0177	0,0178	0,0182	0,0172	0,0164	0,0190
14 Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	0,0024	0,0030	0,0026	0,0025	0,0021	0,0023	0,0026	0,0024	0,0024	0,0027	0,0026	0,0025	0,0026
15 Metal ve metalden eşya	0,0626	0,0703	0,0726	0,0739	0,0560	0,0352	0,0737	0,0677	0,0342	0,0639	0,0608	0,0601	0,0682
16 Elektrikli vs. eşya; haberleşme vs.	0,0193	0,0198	0,0197	0,0181	0,0190	0,0190	0,0202	0,0186	0,0187	0,0192	0,0206	0,0234	0,0249
17 Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı	0,0056	0,0056	0,0051	0,0051	0,0050	0,0051	0,0056	0,0052	0,0054	0,0058	0,0059	0,0058	0,0064
18 Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı	0,0210	0,0207	0,0183	0,0166	0,0139	0,0174	0,0206	0,0166	0,0177	0,0168	0,0204	0,0207	0,0205
19 Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0,0031	0,0035	0,0030	0,0036	0,0046	0,0061	0,0074	0,0054	0,0040	0,0044	0,0055	0,0059	0,0068
20 Mobilya imalatı; b.y.s. diğer imalat	0,0022	0,0025	0,0027	0,0025	0,0023	0,0026	0,0031	0,0027	0,0029	0,0032	0,0030	0,0026	0,0025
TOPLAM	0,2237	0,2446	0,2421	0,2546	0,2144	0,2080	0,2794	0,2595	0,2152	0,2501	0,2348	0,2213	0,2536

Kaynak: Yazar(lar) tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye 2007 yılında başlayan ve 2008 yılı Eylül ayında derinleşen küresel ekonomik krizin tüm dünyadaki etkilerinin özellikle 2009 ve 2010 yıllarında hissedilmeye başlanmasıyla zor bir süreç içerisine girmiştir. Türkiye’de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) oranlarında 2008 son ve 2009’un ilk çeyreğinde sert bir düşüş kaydedilirken, 2010 yılı itibariyle büyüme oranları tekrar artış eğilimine girmiştir (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği [TÜSİAD], 2011). Bu olumsuz süreç toplam dikey uzmanlaşma paylarında da bir azalma olarak kendini göstermiştir. Ancak 2010 yılında yeniden artış eğilimine giren büyüme oranına rağmen aynı yılda dikey uzmanlaşma payındaki gerileme devam etmiş, hatta %20 ile en düşük seviyeyi test etmiştir. Buna karşın Türkiye’de 2010 yılından itibaren büyümede görülen artış dikey uzmanlaşma oranlarına 2011 yılı itibariyle yansımış ve toplam dikey uzmanlaşma paylarında 2009 ve 2010 yıllarında görülen düşüş sonrası 2011 yılında önemli bir ivme yakalanmıştır. Özellikle küresel kriz sonrasındaki bu kısa dönemde yaşanan dalgalanma üzerinde dış konjonktürün etkili olduğunu söylemek mümkündür. Devamındaki süreçte ise iç ve dış gelişmelere paralel olarak dalgalı seyrin devam ettiği ve 2017 yılına gelindiğinde %25’lere dayandığını görülmektedir.

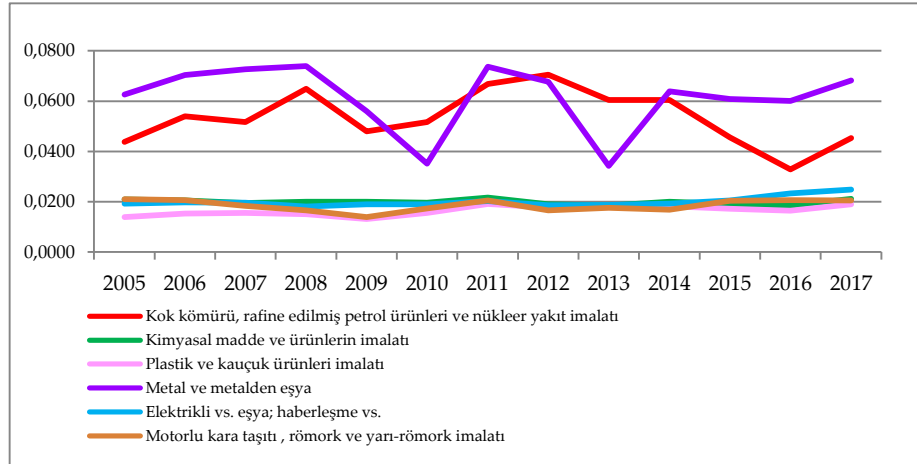
Şekil 1. Türkiye’de Toplam Dikey Uzmanlaşma Payının 2005-2017 Dönemindeki Seyri

Dikey uzmanlaşmada endüstriyel eğilime bakıldığında (Şekil 2), payı en yüksek olan endüstrilerin sırasıyla “Metal ve Metalden Eşya” ve “Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı” olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle 2005 yılında “Metal ve Metalden Eşya” ve “Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı” endüstrilerinin yaklaşık %6,3 ve %4,4 olan dikey uzmanlaşma paylarının, 2017 yılı itibariyle sırasıyla %6,8 ve %4,5 olduğu görülmektedir. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise, söz konusu iki endüstrinin dönem boyunca dikey uzmanlaşma paylarının istikrarsız bir seyir izlediği, dönem başı ve sonu itibariyle dikey uzmanlaşma paylarında büyük bir değişiklik olmadığı göze çarpmaktadır. Yine her iki endüstriye ait dikey uzmanlaşma paylarında 2009 ve 2010 yıllarında önemli bir gerileme dikkat çekmekte ve söz konusu paylar 2011 yılı itibariyle ise yükselen bir grafik sergilemektedir.

Diğer yandan “Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı”, “Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı”, “Elektrikli vs. eşya; haberleşme vs.”, “Plastik ve Kauçuk Ürünler İmalatı” endüstrileri de dikey uzmanlaşma eğilimi yüksek olan diğer endüstrilerdir. Söz konusu endüstrilere ait dikey uzmanlaşma paylarında dönem başından dönem sonuna kayda değer bir değişiklik meydana gelmediği görülmektedir.

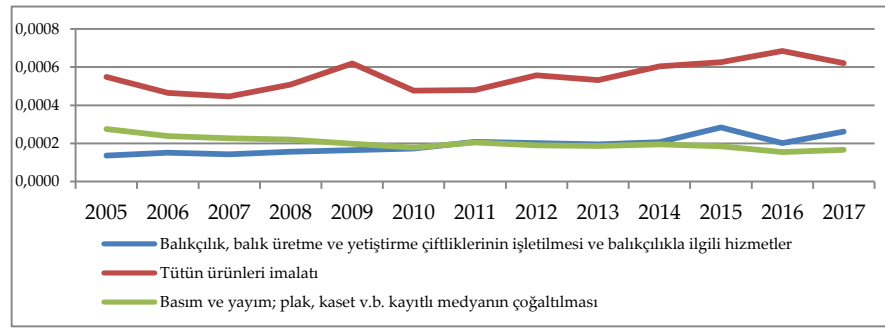
Dikey uzmanlaşmada başı çeken “Metal ve Metalden Eşya” ve “Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı” endüstrilerinin üretim yapıları incelendiğinde, ithalata dayalı bir sistem içerisinde oldukları görülmektedir. Ayrıca bu endüstrilerin ürettiği ürünlerin bir kısmının ihracat kalemleri içerisinde yer alması, dikey uzmanlaşmanın da doğasına uygundur. Bir başka ifadeyle, Türkiye’nin söz konusu endüstrilerde üretim yapabilmek için halen yüksek oranda ithal girdi kullanma zorunluluğu bulunmaktadır.

Şekil 2. Türkiye’de En Yüksek Dikey Uzmanlaşma Değerine Sahip Öncü Endüstriler (2005-2017)

Bunlara ek olarak Türkiye’de dikey uzmanlaşma eğilimi en düşük olan endüstriler ise Şekil (3)’te de görüldüğü üzere “Balıkçılık, Balık Üretme ve Yetiştirme Çiftliklerinin İşletilmesi ve Balıkçılıkla İlgili Hizmetler”, “Tütün Ürünleri İmalatı” ve “Basım ve Yayım; Plak, Kaset vb. Kayıtlı Medyanın Çoğaltılması”dır. Aynı endüstrilerin son derece düşük oranlarda olan dikey uzmanlaşma paylarının 2005-2017 dönemi boyunca büyük değişiklik yaşamadığı veya çok az dalgalanma gösterdiği görülmektedir. Bu endüstrilerin üretim yapabilmek için dışa bağımlılık derecesinin görece az olması, dikey uzmanlaşma değerinin düşük olmasında ve dönemler arası dalgalanmanın yapısında etkili olmaktadır.

Şekil 3. Türkiye’de En Düşük Dikey Uzmanlaşma Değerine Sahip Endüstriler (2005-2017)

Türkiye’de sanayiye oluşturan alt endüstrilerin üretim yapısı incelendiğinde, değer bakımından en yüksek payın %15,1’lik oranla “Gıda” endüstrisine ait olduğu görülmekte, bunu sırasıyla “Metal ve Metalden Eşya”, “Tekstil Ürünleri İmalatı”, “Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-römork İmalatı”, “Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünlerin İmalatı” ile “Giyim İmalatı” izlemekte ve söz konusu endüstriler imalat sanayi üretim değerinin %56 gibi önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Benzer şekilde imalat sanayi ihracatında öne çıkan endüstrilerin başında “Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı” gelirken, bunu “Metal ve Metalden Eşya”, “Tekstil Ürünleri İmalatı”, “Giyim İmalatı” ile “Gıda” endüstrisi izlemektedir. Ancak imalat sanayi ihracatının % 61,1 gibi bir bölümünü karşılayan bu endüstrilerin yapısının çoğunlukla düşük ve düşük-orta teknoloji ürünlerden oluştuğu, ileri teknoloji ürünlerin payının ise gelişmiş ülkelerin gerisinde kaldığı görülmektedir.

Üretim değeri ve ihracat sıralamasında geri kalmasına karşın, 2014 yılı verileriyle imalat sanayi ithalatında öne çıkan endüstrilerin başında “Ham Petrol ve Doğal Gaz” ile “Kimyasal Madde ve Ürünler İmalatı” gelmektedir. Diğerlerini besleyen ve yerli aramalı üretiminin yetersiz kaldığı bu temel endüstriyi sırasıyla “Metal ve Metalden Eşya, Kok Kömürü Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı” ile “Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-römork İmalatı” endüstrileri izlemektedir. Bunlar da Türkiye’de imalat sanayide üretim yapılabilmesi için gerekli endüstrilerin başında gelmekte ve söz konusu endüstrilerin aramalı ithalatı yoğunluklarının yüksek olduğu görülmektedir. İmalat sanayi ithalatının %65,6 gibi önemli bir bölümünü oluşturan bu endüstrilerin ithal ettikleri aramalarının yapısı daha çok orta-ileri teknoloji ürünlerden oluşmaktadır. Ayrıca aramalı dış ticaretinde açık verdiğimiz endüstrilerin başında ise ham ya da işlenmiş petrol ve türevlerinin oluşturduğu “Enerji”, “Kimyasal Madde ve Ürünler İmalatı” ve “Metal ve Metalden Eşya” endüstrileri gelmektedir (Türkiye Kalkınma Bankası, 2016). Bir başka açıdan değerlendirildiğinde, 2000-2014

döneminde Türkiye’nin aramalı dış ticaret açığının -2000 ve 2011 yılı hariç olmak üzere- toplam dış ticaret açığının üzerinde gerçekleştiği söylenebilir.

Bu çalışmada da ele alınan endüstrilerin dikey uzmanlaşma seviyeleri üzerinde, endüstrilerin karşılıklı bağımlılıkları ile ilişkileri de etkili olmaktadır. Örneğin toplam imalat sanayi içindeki payı %4 civarında olan ve yüksek sermayeli yatırım gerektiren “Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı” endüstrisi, ham petrolün yanı sıra özellikle rafine işlemi için teknolojik altyapıya ve makinelere ihtiyaç duymaktadır. Kapasiteleri ölçüsünde “Metal ve Metalden Eşya ile Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı” endüstrilerinin de beslediği söz konusu endüstri, özellikle ham petrol mevcudiyeti açısından zorunlu olarak dışa bağımlıdır. İç ve özellikle dış piyasalardan elde ettiği girdiler ile üretimini gerçekleştiren “Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı” endüstrisinin ihracatı 2014 yılında 5,7 milyar \$ iken, ülkenin toplam ihracatı içindeki payı %3,6 şeklinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık 2007 yılında 9,5 milyar \$’lık ithalat yapan bu endüstri, 2014 yılına gelindiğinde 18,8 milyar \$’lık bir ithalat seviyesine ulaşmış ve Türkiye’nin toplam ithalatı içindeki payı %7,8’e yükselmiştir. Buradan hareketle toplam ihracat içindeki payı %3,6, ithalat içindeki payı %7,8 olan endüstrinin, net ihracata olumsuz etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 2017 yılı itibariyle Türkiye’de en yüksek ikinci dikey uzmanlaşma derecesine sahip endüstrinin dışa bağımlılığının yüksek olması, potansiyel katma değerini sınırlamaktadır. Endüstrinin aramalı temininde dışa bağımlılığının azaltılması ve mümkünse daha çok iç piyasadan girdi sağlamasıyla ihracat payını arttırması, ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlayacaktır. Bir başka ifadeyle dışa bağımlılık, endüstrinin daha düşük katma değerle üretim yapmasıyla sonuçlanmaktadır ki bunun tersine çevrilmesi kaçınılmazdır.

Yine ağırlıklı olarak ithal girdi kullanılan endüstriler arasında yer alan ve dikey uzmanlaşma değeri bakımından ilk sırada yer alan “Metal ve Metalden Eşya İmalatı” endüstrisinde 2017 yılında 34,5 milyar \$ ihracat, 58,5 milyar \$ ithalat yapıldığı görülmektedir. Endüstriyel olarak uzun yıllardır dış ticaret açığı yaratan bu sanayi kolu, özellikle demir çelik alanında Avrupalı rakiplerine göre nispeten düşük işçilik maliyetleri ile coğrafi konumunun getirmiş olduğu bazı lojistik avantajları bünyesinde barındırmaktadır. Buna karşılık yüksek enerji maliyetleri ve hammadde mülkiyetinin çoğunluğunun yabancı ekonomilere ait olması, katma değeri yüksek üretimin azlığıyla sonuçlanmakta ve böylelikle ithal girdi bağımlılığı kaçınılmaz olmaktadır (ASO, 2017). Ayrıca 200 binden fazla kişinin istihdam edildiği endüstride, modernizasyon yatırımlarıyla birlikte atıl işgücününün tasfiye edilmesi planlanmaktadır. Buna ek olarak teknolojiyle donatılmış işgücü verimliliğinin arttırılmasının endüstrinin potansiyel üretimine olumlu yansıtacağı düşünülmektedir. Özet olarak, düşük teknoloji endüstrilerden ileri teknoloji endüstrilere doğru ilerlendikçe

Türkiye'nin ithal aramalarına bağımlılığı artmakta, katma değer oranı ise düşmektedir. Bunu tersine çevirmenin yolu ise yerli aramalı üretiminin desteklenmesi ve yaygınlaştırılmasıdır.

4. SONUÇ

Türkiye'de dışa dönük sanayileşme ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları izlenmeye başlandığı yıllardan bu yana, üretim süreci önemli bir değişim içerisine girmiştir. İhraç edilen sanayi mallarının üretiminde kullanılan aramalarının bir kısmının ithal edilmeye başlanmasıyla birlikte dikey uzmanlaşma dayalı ticaret önem kazanmıştır. Bu bağlamda 2005-2017 dönemine ait endüstriyel ve dikey uzmanlaşma paylarının değerlendirildiği bu çalışmanın en önemli bulgusu, Türkiye'de dikey uzmanlaşmanın beklenildiği kadar yüksek olmadığı ve söz konusu dönemde yıllar itibarıyla uzmanlaşmanın büyük oranda değişiklik göstermediği yönündedir. İhraç mallarının üretiminde kullanılan ithal ara mallarının payı yani dikey uzmanlaşma derecesi, 2005'te %22 iken, 2017 yılına gelindiğinde %25 düzeyine ulaşmıştır. Ayrıca 2005-2017 dönemi boyunca hem toplam hem de endüstriyel bazda dikey uzmanlaşma paylarında çok büyük değişiklikler görülmemekte ve düşük seviyede bir artış trendi göze çarpmaktadır.

Dikey uzmanlaşmada endüstriyel eğilime bakıldığında, payı en yüksek olan endüstrilerin sırasıyla "Metal ve Metalden Eşya" ve "Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı" olduğu söylenebilir. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise, söz konusu iki endüstrinin dönem boyunca dikey uzmanlaşma paylarının istikrarsız bir seyir izlediği vurgulanabilir. Bu noktada elde edilen bir diğer önemli bulgu; küresel ekonomik krizin etkilerinin hissedildiği 2008-2010 döneminde hem toplam dikey uzmanlaşma payında, hem de toplam içinde dikey uzmanlaşma payı en yüksek olan endüstrilere ait değerlerde, önemli bir gerileme görüldüğüdür. Bir başka ifadeyle Türkiye, 2008 yılının sonları ile 2009'un ilk çeyreğinde, ulusal gelir ve dolayısıyla büyüme performansı bakımından sert bir gerileme kaydetmiş, devamında ise söz konusu göstergeler tekrar toparlanma eğilimine girmiştir. Bu yavaşlama süreci doğal olarak dikey uzmanlaşma paylarına negatif yansımış, krizin hemen sonrasında yeniden artış ivmesi yakalayan büyüme oranı karşısında, toplam dikey uzmanlaşma payındaki gerileme devam etmiş ve %20 seviyelerini görmüştür. Toplam ve endüstrilere ait dikey uzmanlaşma paylarının tekrar artışa geçtiği dönem ise 2011 yılına rast gelmektedir. Ayrıca çalışmadan elde edilen bulgular, dikey uzmanlaşma değeri düşük olan endüstrilerin 2008, 2009 ve 2010 dönemine denk gelen kriz yıllarında, söz konusu paylarında çok büyük bir değişiklik meydana gelmediğini de göstermektedir. Bu noktada, Türkiye'de dikey uzmanlaşma derecesi yüksek olan endüstrilerin, küresel ekonomik krizden çok daha fazla etkilendiği sonucu çıkarılabilmektedir. Endüstriyel ihracatları içerisinde ithal aramalı kullanımı en fazla artış gösteren alt endüstriler olan

“Metal ve Metalden Eşya” ve “Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı”nın dikey uzmanlaşma paylarında özellikle 2009 ve 2010 yıllarında meydana gelen önemli gerileme bu tespiti desteklemektedir. Ayrıca bu endüstrilerin üretim zincirlerine bakıldığında, nispeten yüksek oranda ithalata dayalı bir yapı ile karşılaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, Türkiye’nin söz konusu endüstrilerde üretim yapabilmek için halen önemli bir miktarda ithal girdi kullanma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle ihracat içindeki ağırlığı yüksek olan endüstrilerin ithalat bağımlılığının azaltılması, uzun vadede katma değer üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Yani söz konusu endüstrilerin net ihracat düzeylerinin arttırılabildiği ölçüde, dış ticaretten beklenen katkı daha da fazla olacaktır. Ayrıca bu endüstrileri takiben “Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı”, “Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı”, “Elektrikli vs. eşya haberleşme vs.”, “Plastik ve Kauçuk Ürünler İmalatı” gibi dikey uzmanlaşma eğilimi yüksek olan diğer endüstrilerin ise 2008 ve 2009 yıllarında yaşanan ekonomik gerilemeden beklenenin aksine çok fazla etkilenmediği ve dikey uzmanlaşma paylarında önemli gerileme meydana gelmediği söylenebilir. Bunun yanında Türkiye’de dikey uzmanlaşma eğilimi en düşük olan endüstrilerin; “Balıkçılık, Balık Üretme ve Yetiştirme Çiftliklerinin İşletilmesi ve Balıkçılıkla İlgili Hizmetler”, “Tütün Ürünleri İmalatı” ve “Basım ve Yayım; Plak, Kaset vb. Kayıtlı Medyanın Çoğaltılması” olduğu da vurgulanabilir. Söz konusu endüstrilerin üretim yapabilmek için ithal girdi bağımlılığının nispeten az olmasının, düşük dikey uzmanlaşma değerleri ile dönemler arası dalgalanmanın yapısında etkili olduğu düşünülmektedir.

Endüstrilerin üretim süreçlerinde geri ve ileri bağlantı sayılarının fazla olması, karşılıklı bağımlılık durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bir başka ifadeyle, iç ya da dış piyasada, bir endüstrinin üretimi, diğer endüstrinin aramalı ya da girdisi pozisyonundadır ki bu da karşılıklı etkileşimi arttırmaktadır. Özellikle dikey uzmanlaşma seviyesi yıllar itibariyle yüksek olan endüstrilerin ithal girdi kullanma zorunlulukları, kur riskinin varlığı da düşünüldüğünde, ekonomide beklenen katkıyı sınırlamaktadır. Bu nedenle endüstriyel katkıların daha üst seviyelere çıkarılabilmesi için karşılıklı bağımlı üretim yapısının iç piyasa ölçeğinde çözümlenmesi olumlu sonuçlar doğurabilecektir. Örneğin, Türkiye’de dikey uzmanlaşma bakımından başı çeken, üretmek ve ürettiğini ihraç etmek için öncelikle ithal etmek durumda olan “Metal ve Metalden Eşya, Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı, Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı, Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı, Elektrikli vs. eşya; haberleşme vs. ile Plastik ve Kauçuk Ürünler İmalatı” endüstrilerinin dış girdi yoğunluğu mümkün olduğu ölçüde düşürülmelidir. İç piyasada birbirini besleyen bir üretim yapısının oluşturulması, endüstrilerin dışa bağımlılığını

ortadan kaldıracak ve böylelikle yaratılan katma değerın dışa aktarımının önüne geçılebılecektır.

Sonuç olarak, Türkiye her ne kadar 2000'li yılların başından itibaren katma değer yaratan bir ülke haline gelmiş olsa da, özellikle yüksek teknoloji endüstrilerdeki katma değer sorunu halen devam etmektedir. Ayrıca düşük ithal girdi kullanımının her zaman katma değer artışını beraberinde getirmediği ya da bunu garanti de etmediği gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin sanayi üretiminin toplam GSYH içindeki payının %20'ler civarında olduğu ve bu sektörün diğer ana/alt endüstrileri beslediği düşünıldüğünde, dışa bağımlılık, sanayinin katkısının doğrudan yabancı ülkelere aktarılması sonucunu doğurmaktadır. Döviz kurundaki dalgalanmalara açıklıkla da sonuçlanan bu bağımlılık, Türkiye'nin potansiyeline negatif yansımaktadır. Örneğin ihtiyacın neredeyse tamamı ithal olan ham petrolün varil fiyatlarında meydana gelen bir artış, cari açığı arttırmakta, bu da büyümenin yapısını etkilemektedir. Ayrıca önümüzdeki dönemlerde Türkiye'nin yüksek büyüme, düşük cari açık hedeflerine ulaşabilmesi için, ithal aramalı bağımlılığını azaltmasının yanında, verimlilik artırıcı diğer çözümler üzerine de düşünmesi gerekmektedir. Özellikle beşeri sermayenin eğitim ve teknoloji ile donanımının artırılması, hem yerli üretimi olumlu etkileyecek hem de ekonomilerin güncel sorunlarının başında gelen verimlilik tuzağını aşmalarına katkı sağlayacaktır. Bir başka ifadeyle cari açığa dayalı büyüme modeli yerine, iç dinamikleri temel alan bir model, Türkiye'nin geleceği üzerinde etkili olacaktır.

Kaynaklar/References

- Amador, J. ve Cabral, S. (2008), Vertical Specialization Across The World: A Relative Measure. *Estudos e Documentos de Trabalho Working Papers.*, No:10, July2008.
- ASO, (2017). *Madeni Eşya Sektörü Raporu*, Ankara Sanayi Odası Raporları, 12.02.2019 tarihinde Ankara Sanayi Odası: <http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/19.pdf> adresinden alındı.
- Aydın, F., Saygılı H., Saygılı, M., ve Yılmaz, G. (2010), *Dış Ticarete Küresel Eğilimler ve Türkiye*. TCMB Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü, Çalışma Tebliği, No: 10/01, 10.01.2019 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB): <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/db04aee7-26d4-440f-9bb9-e537f3a0835d/WP1001.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-db04aee7-26d4-440f-9bb9-e537f3a0835d-m3fw5Se> adresinden alındı.

- Balcılar, M., Bal, H., Algan, N., ve Demiral, M. (2014), Türkiye’nin İhracat Performansı: İhracat Hacminin Temel Belirleyicilerinin İncelenmesi (1995-2012). *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 451-462.
- Clark, D.P. (2010), Vertical Specialization with Developed and Developing Countries. *The Journal of Developing Areas*, 43(2), 327-339.
- Dağıstan, N. (2017), Küresel Değer Zincirlerinin Türkiye’nin Dış Ticaret Ve Üretim Yapısına Etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 824-835.
- Dean, J.M, Fung, K.C ve Wang, Z. (2007), Measuring the Vertical Specialization in Chinese Trade, *Office of Economics Working Paper U.S. International Trade Commission*. No. 2007-01-A.
- Ersungur, M., Ekinci, D., ve Takım, A. (2011), Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılıktaki Değişme: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 1-11.
- Gökalp, F. ve Akgün, G. (2010), Küresel Ekonomiye Katılım Sürecinde Türkiye’de Üretimin Uluslararasılaşması: Dikey Uzmanlaşma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 47-62.
- Gündoğdu, C. (2015), Domestic Content Of Exports And The Vertical Specialization: An Analysis For Turkish Export, 1995-2011, *Middle East Technical University*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., Ankara.
- Han, K. ve Lee, J. (2012), FDI and Vertical Intra-Industry Trade between Korea and China. *Korea and the World Economy*, 13(1), 115-139.
- Hummels, D., Rapaport, D. ve Yi, K.M. (1998), Vertical Specialization and Changing Nature of World Trade, *FRBNY Economic Policy Review*, 6, 79-99.
- Hummels, D., Ishii, J. ve Yi, K.M. (2001), The Nature and Growth of Vertical Specialization in World Trade. *Journal of International Economics*, 54(1), 75-96.
- İnançlı, S. ve Konak, A. (2011), Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 343-362.
- Kurtoğlu, Ç. (2011), *Dikey Uzmanlaşma-Üretim Modeli*, 22.12.2018 tarihinde Kurdoğlu AŞ: <http://celikkurtoglu.com/Blog/MakaleDetay.aspx?Id=72> adresinden alındı.
- Lopes, J.C., ve Santos, A. (2016), Vertical Specialization, Global Value Chains and International Trade: The Rubber And Plastics Industry in

Portugal And Comparison With Northern And Southern EU Countries. *Regional and Sectoral Economic Studies*, 16(2), 15-28.

Martin, J.A., ve Orts, V. (2001), *Vertical Specialization and Intra-Industry Trade: The Role Of Factor Endowments*, Universitat Jaume I de Castelló and Institut d'Economia Internacional, 23.12.2018 tarihinde The University of Nottingham: <https://www.nottingham.ac.uk/gep/documents/conferences/2001/may/2001conf/martin-2001.pdf> adresinden alındı.

Miroudot, S., ve Ragoussis, A. (2009), *Vertical Trade, Trade Costs and FDI*, *OECD Trade Policy Papers*, No. 89, OECD Publishing, Paris.

Özçelik, S.E. (2016), *Vertical Specialization: The Case Of Chinese Exports*. *Management International Conference*, Pula Croatia 1-4 June 2016.

Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C., ve Hamsici, T. (2010), *Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı*, TCMB, Çalışma Tebliği No: 10/02, 23.12.2018 tarihinde TCMB: <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1/WP1002.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1-m3fB8Ud> adresinden alındı.

Seyidoğlu, H. (2017), *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, İstanbul, Güzem Can Yayınları.

Sotomayor, M. (2016), *Vertical Specialization of Production: Critical Review and Empirical Evidence for the Mexican Manufacturing Industries 1994-2014*. *International Journal of Business and Social Research*, 06(02), 11-28.

Şenoğlu, D. (2003), *Measuring Vertical And Horizontal Intra-Industry Trade For Turkish Manufacturing Industry Over Time*. Middle East Technical University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Şimşek, N., (2005), *Türkiye'nin Yatay ve Dikey Endüstri-İç Dış Ticareti*, *DEÜ İİBF Dergisi*, 20(1), 43-62.

Tok, E., Sevinç, O., ve Tümen, S. (2017), *İthal Girdi Kullanımında Durum Tespiti ve Farklı Bakış Açıları.*, 14.01.2019 tarihinde TCMB: http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/blog/tr/main%20menu/analizler/ithal-girdi-kullaniminda-durum-tespiti-farkli-bakis-acilari#dipnot1_link, adresinden alındı.

TÜİK, (2018a), *Yayımlar*, 10.11.2018 tarihinde TÜİK: <http://tuik.gov.tr/Start.do> adresinden alındı.

TÜİK, (2018b), *Dış Ticaret İstatistikleri*, 10.11.2018 tarihinde TÜİK: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alındı.

- Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., (2016), *Türkiye Aramalı Dış Ticareti*, 9.10.2018 tarihinde Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş: http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/ga/2016oGA/Turkiye_Ara_mali_Dis_Ticareti.pdf adresinden alındı.
- TÜSİAD, (2011), *Türkiye Ekonomisi 2012*, Yayın No: TÜSİAD-T/2011-12/525, 16.11.2018 tarihinde TÜSİAD: https://tusiad.org/tr/tum/item/download/4780_345b9affd4365359944a2d675bb749fe adresinden alındı.
- Uras, G. (2013), *100 Dolarlık İhracatta 58,5 \$ İthal Girdi Var*, Milliyet. 14.01.2019 Milliyet: <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/100-dolarlik-ihracatta-58-5---ithal> adresinden alındı.
- Yi, K. (2005), Vertical Specialization and The Border Effect Puzzle. *Federal Reserve Bank Of Philadelphia*. Working Paper No. 05-24.
- Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2008), *Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar*, TÜSİAD Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Semineri Notları, 14.11.2018 tarihinde TÜSİAD: <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9002-turkiyenin-uretim-ve-dis-ticaret-yapisinda-donusum-kuresel-yonelimler-ve-yansimalari> adresinden alındı.

Ek 1. Uluslararası ve Ulusal Literatürde Dikey Uzmanlaşma

Kaynak	Veri Seti	Zaman Dilimi	Ülke Kapsamı	Amaç	Bulgular
Lopes ve Santos (2016)	Girdi-çıkıtı tabloları	1995-2011	Portekiz	Kauçuk ve plastik ürünler sektöründeki dikey uzmanlaşma seviyesini ölçmek	Sektördeki doğrudan ve toplam dikey uzmanlaşma payında önemli oranda bir artış saptanmıştır.
Sotomayor (2016)	Ülke ticaret verileri	1994-2014	Meksika	İmalat sanayindeki dikey uzmanlaşma seviyesini ölçmek.	Dikey uzmanlaşma payının özellikle otomotiv sektöründe genelde artış gösterdiği saptanmıştır.
Özçelik (2016)	Girdi-çıkıtı tabloları	2011	Çin	Dikey uzmanlaşma payını analiz etmek.	Çin ihracatındaki dikey uzmanlaşma payı % 22,3 olarak tespit edilmiştir.
Han ve Lee (2012)	Ülke ticaret verileri	1990-2000	Çin ve Kore	Çin ve Kore arasındaki toplam ticaretin ne kadarının dikey endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiğini analiz etmek	1990 yılından itibaren iki ülke arasındaki toplam ticaretin %50'sinin dikey endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiği saptanmıştır.
Clark (2010)	Tobit Modeli		Amerika ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	Ülkeler arasındaki ticarete dikey uzmanlaşmanın belirleyenlerini analiz etmek.	Amerika'nın gelişmiş ülkeler ile yaptığı ticarete işgücü kalitesinin dikey uzmanlaşmanın belirleyeni olduğu tespit edilmiştir.
Miroudot ve Ragoussis (2009)	Girdi-çıkıtı tabloları	1995-2005	OECD ülkeleri	Dikey uzmanlaşma paylarını değerlendirmek.	Dikey uzmanlaşmanın ihracata katkısının küçük ölçekli ekonomilerde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Amador ve Cabral (2008)	Girdi-çıkıtı tabloları ve ülke ticaret verileri	1967-2005	Amerika ve Doğu Asya Ülkeleri	İmalat ürünlerinde dikey uzmanlaşma paylarını değerlendirmek.	Kuzey Amerika'da 80'li yılların ortalarından itibaren dikey uzmanlaşmanın öneminin azaldığı; yeni sanayileşen Doğu Asya ülkelerinde de dikey uzmanlaşma paylarının arttığı saptanmıştır.
Dean vd. (2007)	Girdi-çıkıtı tabloları	1997-2002	Çin	Çin ticaretinde dikey uzmanlaşma payını ölçmek.	Çin ihracatında dikey uzmanlaşma payında bir artış tespit edilmiştir.

Dış Ticarete Dikey Uzmanlaşma: Türkiye’de Endüstrilere Yönelik Bazı Tespitler
(Vertical Specialization In Turkey’s Foreign Trade: Some Findings Towards Industries In Turkey)

Martin ve Orts (2001)	Ülke ticaret verileri ve endeksleri	1988-1992	İspanya ve bazı OECD ülkeleri	Dikey endüstri içi ticaretin payını ölçmek	İspanya’nın, kuzey bölgede bulunan OECD ülkelerine düşük kalite mallar ihraç ettiği, güneyde yer alan bölgelere ise yüksek kalite mallar ihraç ettiği saptanmıştır.
Hummels vd. (2001)	Girdi-çıkıtı tabloları	1968-1995	OECD ve G-7 ülkeleri	Ülke ticaretlerindeki dikey uzmanlaşma payını değerlendirmek.	Daha küçük OECD ülkelerinde dikey uzmanlaşma payının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Hummels vd. (1998)	Girdi-çıkıtı tabloları	1965-1994	OECD ülkeleri	Ülke ticaretlerindeki dikey uzmanlaşma payını değerlendirmek.	OECD ülkeleri arasında daha küçük olan ülkelerin daha büyük ülkelere göre dikey uzmanlaşma oranının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Dağistan (2017)	Girdi-çıkıtı tabloları	1995-2011	Türkiye ve seçili ülkeler	Dikey uzmanlaşma payını değerlendirmek.	1995 yılından 2011 yılına dikey uzmanlaşma payında bir artış saptanmıştır.
Gündoğdu (2015)	Girdi-çıkıtı tabloları	1995-2011	Türkiye	Dikey uzmanlaşma payını değerlendirmek.	Türkiye’nin dikey uzmanlaşma düzeyinin arttığı ve özellikle bu artışın ileri teknoloji ürünlerinde meydana geldiği saptanmıştır.
Balcılar vd. (2014)	ARDL sınır testi yaklaşımı	1995-2012	Türkiye	Dikey uzmanlaşma seviyesini değerlendirmek.	Türkiye’nin ihracatında yüksek oranda ithal girdi kullandığı tespit edilmiştir.
İnançlı (2011)	Girdi-çıkıtı tabloları	1998-2010	Türkiye	Türkiye’de otomotiv sektörü ihracatının 1998 sonrası dış bağımlılık düzeyini ölçmek.	1998 yılından 2007 yılına kadar dikey uzmanlaşma payında bir artış saptanmıştır.
Aydın vd. (2010)	Panel veri analizi	1990-2000	Türkiye ile birlikte 8 gelişmekte olan ve 8 gelişmiş ülke	Üretimde dikey uzmanlaşma yapısını analiz etmek.	Gelişmekte olan ülkeler arasında Türkiye’nin en yüksek aramalı ithalat-ihracat oranına sahip olduğu görülmüştür.

Saygılı vd. (2010)	Dış ticaret verileri ve endeksleri	1980-2000	Türkiye ve gelişmekte olan seçili ülkeler	Üretimde dikey uzmanlaşma yapısını analiz etmek.	1980'lerden 2000'lere gelişmekte olan ülkelerin ara mallarında net ithalatçı konumunun değişmediği ve Türkiye'nin imalat sanayi ara ve nihai mallarında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını saptamıştır.
Gökalp ve Akgün (2010)	Girdi-çıkıtı tabloları	1973-2002	Türkiye	Dikey uzmanlaşma düzeyini ve gelişimini alt sektörler itibarıyla incelemek.	1973-2002 döneminde genel olarak dikey uzmanlaşmanın arttığı görülmüştür.
Yükseler ve Türkan (2008)	Girdi-çıkıtı tabloları	1997-2007	Türkiye	İthalat ile ihracatın toplam arz içindeki paylarını değerlendirmek.	İmalat sanayinde üretimin ithalata bağımlılığında artış saptanmıştır.
Şimşek (2005)	İki yönlü ticaret endeksi	1992-2003	Türkiye ve seçili dünya ve OECD ülkeleri	Türkiye'nin Dünya ve OECD ile çok yönlü ve OECD ülkeleriyle iki yönlü endüstri-içi ticaretini hesaplamak.	Türkiye'nin ticareti içinde endüstri-içi ticaretin payının yıllar itibarıyla artış gösterdiği saptanmıştır.
Şenoğlu (2003)	Endüstri içi ticaret endeksleri	1989-2001	Türkiye	Türk imalat sanayinde endüstri içi ticareti analiz etmek	Türk imalat sanayinde endüstri-içi ticaretin arttığı ve bu ticaretin önemli bir kısmının dikey endüstri-içi ticareten oluştuğu tespit edilmiştir.

